

Микола БЛИЗНЯК
(Острог)

ІНВЕНТАР СЕЛА УНІЇВА 1785 р. ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Інвентрі волинських сіл XVIII ст., що дійшли до нашого часу мають значну важливість та інформативність в структурі джерельної бази з історії регіону означеного часу. Дослідники минулого неодноразово зверталися до їх аналізу, що знайшло своє відображення у поважних студіях українських та польських вчених Олексія Барановича (1892 - 1961), Валентини Маркіної (1910 - 1990) , Владислава Серчика (1935 - 2014) та ін. Попри значну увагу істориків до цього виду писемних джерел слід наголосити на тому, що не всі вони вивчені повною мірою. Зважаючи на слабкий рівень поінформованості про минуле волинських сіл, виникає потреба звернутися до аналізу історичних документів, що дозволяють це зробити належним чином.

До таких джерел відноситься інвентар села Уніїва, який є складовою інвентаря Ляхівецького ключа 1785 р.1, що дійшов до нашого часу і зберігається у фонді 10 «Житомирський земський суд» у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (надалі – ЦДІ-АК)¹. Поселення у розглядуваний період належало представникам князівської династії Яблонівських і в адміністративно-територіальному устрої Речі Посполитої входило до Кременецького повіту Волинського воєводства. Дотепер цей історичний документ ще не став предметом спеціальної уваги дослідників і, безперечно, заслуговує на більш детальний його огляд. Отже, у статті поставлено за мету розкрити інформативний потенціал інвентаря села Уніїва 1785 р.

Інвентар був споряджений польською мовою представниками князівської адміністрації з метою чіткого обліку стану господарства фільваркового, до якого були внесені усі мешканці села (з різним ступенем залежності/привілейованості), селянські повинності, їх майно тощо. Вцілому в інвентарі зафіксовано: кількість будинків («chalup»), робочу худобу (коні, воли), кількість корів, ґрунти (сіножаті, хутори, городи), імена і прізвища/прізвиська власників будинків, чисельні обрахунки мешканців будинків (дружина, діти, коморники). Окремо відділено відомості про три види ренти. *Відробіткова рента* поділялася на панщину (влітку та взимку «пішо» та «тяглом») та шарварки «пішо» та «тяглом». *Натуральна рента*: «осип» (плата натурою, зерном; в даному випадку позначений овес, що міряли корцями та гарнцями); кури, каплуни (в штуках), прядиво (у мотках), дрова (у фурах), та «10-й пень» від пасіки. Заключним, третім, видом ренти виступав *грошовий податок* (у злотих та грошах), який відображено у сплаті: чиншу та чиншику, подорожчини, «колового» та «очкового». Всі ці дані, зведені у відповідну таблицю, дають уявлення про Уніїв станом на середину 1780-х рр.

Чисельність мешканців. Всього в Уніїві інвентар у 1785 р. зафіксував сімдесят домогосподарств, у яких мешкало 368 осіб (див. таблицю 1). Демографічна картина села виглядала наступним чином: 291 господар (79%) – 63 (ч), 64 (ж) та їх діти: 86 (хлопців) і 78 (дівчат). У них працювало 77 коморників (що становить 21 % від усього населення): 21 (ч), 20 (ж), 18 (хлопців) і 18 (дівчат). З-поміж вказаних в джерелі осіб намагатимемося з'ясувати соціо професійний склад.

Фільварок. Про сам панський фільварок, комплекс його споруд, двірські землі, угіддя тощо в аналізованому маєтковому інвентарі не знаходимо жодних відомостей. З фільварком було пов'язане життя усієї сільської громади.

З-поміж управлінців фільваркових маєтностей в інвентарі зустрічаємо *гуменного*. Ця посада належала до нижчої фільваркової адміністрації. Олекса Гуменний мешкав в Уніїві з дружиною й чотирма дітьми. Сім'я мала одну корову та третину ґрунту. Господарство гуменного було звільнено від усіх податків та повинностей¹.

Отаманом названо Івана Степанишина. Очевидно, він керував надвірним військом/загоном охорони чи окремою його частиною у поселенні, за що й був звільнений від сплати усіх

1. Село Уніїв – тепер село Ставищани Білогірського району Хмельницької області, до 1945 р. село йменувалося ще як Войнегове, Вінігів; Ляхівці – тепер смт Білогір'я (з 1946 р.)

форм ренти, хоч він мав коня, вола, третину ґрунту та один город, а сім'я включала п'ять осіб².

Побережники. В інвентарі зафіксовано Петра Побережника та Василя Копеля як побережників. Вцілому побережники підпорядковувалися ліснику, який, як правило, походив зі шляхти, і під його керівництвом охороняли лісові угіддя від крадіжок. Вони відбирали квити (квіти), а також за квитами визначали де і що мають вирубувати, оскільки лісничий не завжди мав змогу бути у всіх лісах. Чисельність побережників перебувала у прямій залежності від масштабів лісових угідь. Пан лісничий мав резиденцію у сусідньому селі Кащенці³. На цю посаду рекрутували представників збіднілої та безземельної шляхти. Привертає до себе увагу кількість худоби у Петра Побережника, який у своєму господарстві мав троє коней, два воли, одну корову, обробляв одну четвертину ґрунту, три сіножаті та один город. Все це достатньо велике господарство, на мій погляд, підпорядковувалося зокрема і його службовим функціям. Обидва побережника не сплачували жодних податків та повинностей, що дає підстави віднести їх до привілейованих членів панської адміністрації у селі.

Грицько Пастух, очевидно, належав до челяді (чорноробів) у системі фільваркового господарства. Сім'я *пастуха* у складі п'яти осіб мала у своєму розпорядженні лише одну корову та город. Відповідність його прізвища однойменній посаді підкріплюється тим, що жодних повинностей він не відбував і не сплачував³. У дослідженні О. Барановича аргументовано подано інформацію про пастухів у фільварках на Волині у цей час: вони отримували як плату пшеницю, ячмінь, горох, сіль, різні матеріали для виготовлення одягу, взуття тощо⁴.

Відтворити *ремісничі середовища* села за допомогою даних джерела можна лише йдучи шляхом ототожнення прізвиська/прізвища конкретних мешканців з професією. Додатковими аргументами на користь цієї методики виступає повторне написання професії на полях досліджуваного документу, а також тип сплачуваного чиншу.

Попитом у поселенні користувалися *мельники*. В інвентарі названо двох осіб, що займалися цим видом діяльності – Василя Мельника та Захарка Мельника. В даному випадку варто було б окреслити стан господарства окремого з них. Так, одружений, але без нащадків Василь Мельник у своєму розпорядженні мав третину ґрунту та один город, за що відбував панщину «пішо» один день влітку та один день взимку та 24 дні шарварків теж «пішо», давав одну курку, десять яєць, один моток прядива, сплачував вісім грошей чиншику та шістнадцять злотих «колового» податку⁵. У таких же рамках сплачував податок його колега.

В Унії була потреба у *ткачах*. Їх відзначено двоє: Василь Ткач та Касько Ткач. Кожен з них мав власне господарство, до складу якого входила робоча худоба, земля. Отже, ремісники ще не могли розірвати з сільськогосподарськими заняттями повністю, бо заняття цим ремеслом не давало доброго рівня прибутку в межах села.

Окрім названих професій в інвентарі зустрічаємо Каська Кушніра, Онуфрія Швеця та Василя Гончара. Всі вони поєднували заняття сільським господарством з ремеслом. Ремісничі спеціальності кушніра, шевця, гончара користувалися загальним попитом мешканців села, проте селянин не міг собі дозволити купівлю більш витончених/якісніших міських виробів. Вцілому пересічне селянське господарство Волині досліджуваного періоду характеризується замкненістю та неспроможністю вийти з пропозицією та попитом на ринок.

Інвентар Унії дає відомості про машталера («*masztalerz*»), яким був Савка Машталер. Названий мешканець села займався кіньми, був кучером і, очевидно, як про це дозволяють стверджувати дані інвентаря, міг відноситися до привілейованих представників, що обслуговували адміністрацію фільварку/села, бо мав лише один город і не сплачував жодних податків. Сім'я його складалася з дружини та трьох дітей. Посада глави сім'ї мала би забезпечувати потреби усіх її представників.

Про загальне збідніння селян в Унії дає підставу твердити припис напроти прізвища/прізвиська Романа Ковальчука – «убогий». Він не мав сім'ї, робочої худоби. Відповідно до сказаного, селянин не відбував панщини та не сплачував натуральної данини. Єдиним його обов'язком, як дізнаємося, була сплата шести злотих чиншу. Такий статус цього селянина зобов'язував його найматися до сусідніх господарств для того, щоб заробити на прожиття.

2. ЦДІАК, ф. 10 Житомирський земський суд, оп. 1, од. зб. 76, арк. 22 зв. – 27.

3. ЦДІАК, ф. 10 Житомирський земський суд, оп. 1, од. зб. 76, арк. 22 зв. – 23.

4. ЦДІАК, ф. 10 Житомирський земський суд, оп. 1, од. зб. 76, арк. 23 зв. – 24.

Через «убогість» пройшли й коморники Уніїва, які становили, як вказано вище, приблизно 1/5 всього населення. У документі імена їх не названі, а вказані ті селяни, у яких вони мешкали. Всього це сімнадцять сімей (приблизно 25 %), що користувалися послугами коморників і яких варто відносити до заможних родин. Зазвичай, сім'ї коморників не були багатодітними. В Івана Медведя працювало три сім'ї коморників у складі чотирнадцяти осіб⁶. Власне збіднілі селяни, коморники, на думку вчених, «являли собою резерв для найму»⁵.

Мали будинки, очевидно, що й мешкали, в Уніїві й представники шляхетського стану. В інвентарі знаходимо досить лаконічний запис про будинок «його милості пана» Шиндлярського⁶. Жодних інших відомостей про його маєтковий статус в інвентарі не зафіксовано.

Корчма посідає друге, після фільварку місце в інвентарі. Жодних повинностей з цього закладу не було сплачувано. На погляд О. Барановича, корчма відносилася до «найрозповсюдженіших торговельних підприємств» у XVIII ст. на Волині, як і в інших регіонах, що базувалося на праві пропінації (тобто примусового продажу алкоголю)⁷. Звертає на себе увагу сума, отримана панською адміністрацією від корчемної оренди – 2074 злотих, в той час як усі грошові податки з села становили 2524 зл. та 29 гр.!

Пасіки. У селі не зустрічаємо пасічників фільваркових чи панських. Окремі селяни мали змогу тримати вулики у своїх господарствах, що можна простежити лише на основі сплачуваних податків. Його специфіка полягала у тому, що власники пасік сплачували податок у вигляді так званого «десятого вулика», у разі, коли пасічне господарство нараховувало менше десяти вуликів – сплачували грошовий податок – «очкове». Згідно з даними інвентаря в шістнадцяти господарствах Уніїва були вулики, які, очевидно, забезпечували потреби самого господарства.

Одинадцять господарів села брали додатково для обробітку «поля бокові», за які сплачували податок восени, що сумарно становив прибуток у розмірі п'ятидесяти семи злотих та п'яти грошей на користь князя.

Вцілому грошовий прибуток князів Яблоновських від села Уніїва за 1785 рік становив дві тисячі п'ятсот двадцять чотири злотих та двадцять дев'ять грошей⁷.

Вцілому розвиток товарно-грошових відносин на Правобережжі у першій половині XVIII ст., як про це відзначають історики, призводив до соціальної диференціації населення на селі⁷ що можна чітко простежити з інформації, зафіксованої в інвентарі.

У власності 67 селянських господарств Уніїва (виключаємо з переліку фільварок, корчму, будинок шляхтича) сумарно зафіксовано 62 коней, 81 віл, 56 корів, 45 четвєртин поля, 146 сінокосів та 67 городів⁸. Названі статистичні дані говорять про слабкий рівень забезпеченості селян худобою та землею та угіддями.

Форми фєодальної ренти. В селі Уніїві маємо відомості про застосування трьох видів фєодальної ренти: відробіткової, натуральної та грошової. Така ж ситуації спостерігалася на всьому Правобережжі⁹. Вказані факти дозволяють стверджувати про вкрай важке становище волинського селянства у другій половині XVIII ст.

Інвентар села Уніїва 1785 р. дає можливість вивчити соціально-економічне становище волинського села на завершального етапі історії Речі Посполитої. Насамперед це важливі відомості демографічного та генеалогічного плану, інформація про соціо професійний склад сільського населення, питання розвитку фільваркового господарства в краї, корчем, пасік, форми фєодальної ренти та їх впливу на економіку регіону тощо. Подальше комплексне вивчення інвентарів волинських сіл як історичних джерел забезпечить створення якісних праць на цю тематику.

Таблиця 1. Мешканці села Унева у 1785 р.9

5. Близняк М. Волинське село останньої чверті XVIII ст. (Кащенці за інвентарем 1785 року) / М. Близняк // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Матеріали наукової конференції «Любартівські читання», м. Луцьк, 22 – 23 травня 2013 р. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – С. 276 – 285.

6. ЦДІАК, ф. 10 Житомирський земський суд, оп. 1, од. зб. 76, арк.22 зв. – 23.

7. Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. / А.И. Баранович – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 109.

8. ЦДІАК, ф. 10 Житомирський земський суд, оп. 1, од. зб. 76, арк. 23 зв.

9. Баранович О. Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст. // Студії з історії України науково-дослідчої кафедри історії України в Києві. Записки історико-філологічного відділу ВУАН.

Господарі		Їх діти		Коморники		Їх діти	
Чол.	Жін.	Хлоп.	Дівч.	Чол.	Жін.	Хлоп.	Дівч.
63	64	86	78	21	20	18	18
Всього: 291				Всього: 77			
Всього: 368							